

УДК 316.6

ТИПИ СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ОСОБИСТОЇ ВЛАСНОСТІ

Сухаревська О.О., науковий кореспондент
лабораторії соціальної психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження категорії ставлення в психологічному аспекті. Визначено типи ставлення молодших школярів до особистої власності.

Ключові слова: ставлення, психологічний підходи дослідження категорії «ставлення», типи ставлення, економічна культура, позитивне ставлення до особистої власності, особистість.

В статье проанализированы научные подходы к исследованию категории отношения в психологическом аспекте. Определены типы отношения младших школьников к личной собственности.

Ключевые слова: отношение, психологические подходы к исследованию категории «отношение», типы отношения, экономическая культура, личность.

Sukharevskaya O.O. TYPES ATTITUDES OF YOUNGER STUDENTS TO PERSONAL PROPERTY

The article analyses the scientific approaches research category attitude in psychological aspects. Types attitudes of younger students to personal property.

Key words: attitude, psychological approaches to study category time being, economic culture, positive attitude to property, personality.

Постановка проблеми. Особливості ставлення особистості на сучасному етапі визначаються насамперед тим, що цей процес відбувається в умовах загальної соціально-економічної кризи суспільства на тлі суперечливих світових тенденцій глобалізації. Поняття «ставлення особистості до власності» розкриває сутність соціально-економічних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномена ставлення до власності є досить популярним напрямом досліджень і в зарубіжній, і у вітчизняній психології. У вітчизняній психології проблема ставлень особистості розроблялась Б. Ананьєвим, В. Котирло, О. Лазурським, О. Леонтєвим, Б. Ломовим, В. М'ясіщевим, В. Мерліним, С. Рубінштейном та іншими вченими. У наш час її теоретичні та прикладні аспекти проблеми розкриваються в працях К. Абульханової-Славської, І. Беха, О. Бодальова, М. Боришевського, О. Кононко, Ю. Приходько, О. Старовойтенко, В. Століна, Т. Титаренко та інших учених. Теоретичний аналіз наукових джерел із проблем економічної соціалізації особистості свідчить про те, що існуючі психологічні дослідження охоплювали питання включення особистості у відносини власності переважно через посередництво грошей. При цьому науковий пошук вівся переважно стосовно підліткового та юнацького етапів економічної соціалізації, а також населення працездатного віку. При цьому поза увагою науковців усе ще залишається проблема ставлення

особистості до власності, його ролі в процесі становлення особистості як справжнього суб'єкта економіки. Особливо гостро це питання постає стосовно молодшого шкільного віку, коли в ході апробування нової провідної діяльності особистість соціалізується і в економічному сенсі. Інша справа, наскільки стихійним чи цілеспрямованим є цей процес, яке місце в сучасній українській школі відводиться в психологічній культурі молодшого школяра складовим його економічної культури: відповідальному ставленню до економічного оточення, до особистих речей, ідей, знань зокрема і до особистого життєвого простору взагалі. Теоретичні та прикладні дослідження не вичерпують усіх аспектів ставлення до власності. Зокрема, залишаються відкритими питання саме «ставлення молодших школярів до особистої власності». Однією з провідних категорій соціології, філософії, педагогіки і психології, що характеризують включення людини в соціальне середовище, є поняття «ставлення». Проблеми формування ставлення особистості до об'єктів і явищ дійсності, розвитку її почуттів, потреб досліджувались у працях О. Лазурського, О. Леонтєва, В. М'ясіщева, С. Рубінштейна, П. Якобсона, А. Маслоу та інших.

Останнім часом посилювся інтерес науковців і практиків до проблеми ставлення дітей до себе, суспільства, природи, мистецтва, праці, власності. Ці питання досліджували такі науковці: Т. Андрющенко, О. Башмакова, Н. Зимівець (ставлення до

здоров'я), І. Бех (ставлення в контексті розвитку образу «Я» особистості), І. Лапченко, Н. Трофименко, З. Шилкунова (ставлення до себе та ровесників), О. Колонкова, В. Маршицька, О. Грошовенко, О. Половіна, М. Роганова, Т. Юркова (ставлення до природи), Д. Корольов, Є. Кузьменко (емоційно-оцінне ставлення до життя), Т. Гусак, В. Кутішенко, С. Лупінович, О. Морозова, О. Коваленко, О. Ковшак (емоційно-ціннісне ставлення до навчальної діяльності), В. Лаппо, К. Шевчук (ставлення до рідного краю), І. Сергієчко, І. Стобун (ставлення до іншої людини), В. Бурдин, М. Лемківський, С. Омельченко (ціннісне ставлення до праці) та інші.

Проте поза увагою залишаються типи ставлення молодших школярів до особистої власності.

Постановка завдання. Отже, метою наукового дослідження є визначення типів ставлення молодших школярів до особистої власності та їх критерії.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ставлення» є одним із центральних понять у психологічній науці. Ставлення входить як складова до змісту таких понять, як психологічне ставлення, особистісне ставлення, соціально-психологічні відносини, міжгрупові відносини, внутрішньогрупові відносини, міжособистісні стосунки та інше.

Проблема ставлення до власності та її зв'язок із розвитком особистості знаходить початок у робах античних філософів (Платон, Сократ, Арістотель) і продовжується в працях філософів і мислителів наступних епох (Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, П. Прудона, Ф. Бекон, Т. Мор, Т. Кампанеллі, Р. Оуен та інші). Психологічний зміст ставлення полягає в тому, що здійснюється оцінка оцінки, тобто формується ставлення до власності. Таким чином, враховуючи різні підходи до розуміння поняття «ставлення» й власні міркування, ми можемо надати своє трактування категорії «ставлення».

Ставлення особистості до власності – це свідомий, вибірковий, заснований на досвіді привласнення, психологічний зв'язок із різними сторонами об'єктивної економічної дійсності, що виражається в діях, емоційних реакціях і переживаннях. Ставлення до власності розглядається як категорія, яка передає взаємозв'язок інтра-, та інтеріндивідної реальності відносин власності, а отже, є показником економічної суб'єктності особистості. Ставлення уявляють собою систему оцінки, відображеної у свідомості економічної дійсності, елементами якої (системи) є когнітивні (уявлення, образи економічних об'єктів), афективні (емоційно-ціннісний фон відображення

економічної дійсності у свідомості суб'єкта) і конативні (мотиви, потреби, установки по відношенню до об'єктів і суб'єктів економіки) складові. Підсумовуючи різноманітні погляди науковців на природу феномену ставлення особистості, можна зробити висновок, що ставлення є соціально зумовленою змістовною структурою свідомості особистості. Ставлення не має уроджених задатків, а відображає індивідуально переломлену свідомість. Воно має вибірковий характер, зумовлений особливостями індивідуального розвитку особистості. Воно не тільки більш-менш усвідомлене й різне за мірою активності та динамічності, у ньому виявляється досягнута особистістю єдність емоції, оцінки, думки й дії. Більшість дослідників [2, с. 160; 3, с. 6–12; 4, с. 385; 5, с. 3–21; 10; 11; 12] розглядають ставлення до власності як трьохкомпонентний процес, який включає когнітивну, афективну і конативну складові.

Когнітивний компонент включає в себе загальні економічні знання, норми і цінності, які діти засвоюють у ході ставлення особистості до власності. А також оцінку своїх здібностей та потенцій, розуміння цілей і уявлення про можливості і перспективи їх досягнення, уявлення про своє місце в системі соціальних відносин з іншими людьми і тієї ролі, яку особистість виконує в житті оточуючих людей.

Емоційний компонент являє собою емоційне ставлення дитини до економічної реальності; емоційну оцінку, ступінь привабливості для особистості її цілей, цінностей та ідеалів, емоційну оцінку свого минулого, сьогодення і майбутнього, задоволеність/незадоволеність досягнутим на цьому етапі положенням у системі відносин, а також власними можливостями та здібностями. Надважливими в цьому контексті є такі категорії, як «успішність» та «включеність» особистості в суспільні відносини, ставлення суспільства до неї, не залежно від її можливостей включення в систему суспільних відносин. Розвиток емоційної складової у формуванні ставлення молодших школярів до власності є домінуючим у молодших школярів. Оскільки однією з особливостей ставлення цього віку є формування емоційної сфери, емоційного проживання, емоційного настрою. Емоційне ставлення до економічної реальності може бути як позитивним, так і негативним.

Конативний (поведінковий) компонент економічних репрезентацій представлено у свідомості суб'єкта у вигляді мотивів, цілей, спрямувань, намірів і готовності суб'єкта до здійснення економічної діяльності. Поведінковий компонент відображає зразки

економічної поведінки, які дитина засвоїла і присвоїла на цьому віковому етапі. Зміст компонентів ставлення до власності детермінується потребою системою індивіда, яка на різних вікових етапах людини має свої особливості. Характеризуючи, наприклад, таку складову когнітивного компонента, як економічна поінформованість, слід пам'ятати про її залежність від складності того чи іншого економічного поняття і можливості безпосереднього знайомства особистості з його виявленнями в реальності, а у визначенні адекватності економічних уявлень особистості – брати до уваги розвиток самої особистості. Результати здійсненого теоретичного аналізу засвідчують, що проблема позитивно-бережливого ставлення молодших школярів до особистої власності є недостатньо вивченою і потребує більш глибокого дослідження. На підставі вивчення психолого-педагогічної літератури, теоретичного аналізу структури та сутності поняття «бережливе ставлення до особистої власності» визначено рівні, критерії та показники сформованості позитивно-бережливого ставлення до особистої власності в молодших школярів. Ми можемо визначити критерії сформованості позитивно-бережливого ставлення до особистої власності та їх показники.

Когнітивний:

- пізнавальний інтерес до особистої власності;
- рівень знань дієво-практичного характеру про особисту власність;
- образи, уявлення про себе, інших, особисту територію, об'єкти привласнення.

Афективний:

- потребово-мотиваційне підґрунтя наявності особистої власності;
- емоційно-ціннісні установки на взаємодію з особистою власністю.

Конативний:

- конструктивна стратегія економічної поведінки щодо особистої власності;
- установка на активну економічну діяльність;
- готовність до здійснення економічної діяльності.

Зовнішніми проявами ставлення є вербальні реакції та поведінка. Характер ставлення залежить від реакції особистості: позитивні реакції є основою формування позитивного типу ставлення, негативні – негативного типу ставлення до дійсності. Наслідком ставлення є дія [6, с. 325].

Усвідомлення себе як господаря в молодшому шкільному віці включає компоненти, які розкривають загальну оцінку себе як суб'єкта господарювання, ставлення до власності, особливості процесу

формування ставлення до особистої власності, взаємовідносини з оточуючими, волеволі властивості, моральні якості, риси, які й характеризують ставлення до оточуючого простору. Визначення особливостей ставлення молодших школярів до особистої власності здійснювалося шляхом дослідження сформованих у дітей у процесі індивідуального досвіду емоційних, ціннісних та світоглядних установок соціальної поведінки та співвіднесення їх із такими, що вважаються адекватними згідно з очікуваннями в конкретному суспільному середовищі. Аналіз цих установок відображає те, наскільки комфортно почувається дитина в існуючій ситуації розвитку, як відбувається процес ставлення до особистої власності в учнів початкових класів.

Для визначення типів ставлення молодших школярів до особистої власності нами проведено дослідження особливостей ставлення молодших школярів до особистісної власності.

При дослідженні когнітивної складової нас цікавили передусім образи, уявлення, знання молодших школярів про особисту власність, свої речі, себе, інших, свою територію. До змісту особистої власності молодші школярі включають не лише матеріальні цінності, а й людей, звірів, почуття, знання, думки, бажані або реальні риси характеру, частини свого тіла (волосся, очі, голова, рука, тулуб тощо), життєві цілі тощо.

Коли ми попросили дітей намалювати «свою власність», вони включили не лише речові предмети (будинки, автомобілі, іграшки, їжі, одяг, шкільне приладдя, меблі, мобільні телефони, ноутбуки, планшети, ігрові приставки тощо), квіти, дерева та ін., а й людей, звірів, почуття, бажані або реальні риси характеру, частини свого тіла, життєві цілі. У хлопців досить поширеною відповіддю був малюнок зброї (меч, кинджал, спис, вогнепальна зброя тощо), скарби, символ влади: трон, скіпетр тощо. Дівчата в предмети власності включали предмети розкоші: золото, діаманти або окультні предмети – чарівна паличка, посох, кристал тощо. Дещо рідше зустрічались малюнки власної нерухомості: магазини, кав'ярні, палаци, печера або напис «робота». Ще рідше – літаки та літаючі апарати, небесні тіла тощо. Ще рідше – ірраціональні. Ще рідше – люди (армія, охоронці, воїни та інше). Дехто вважав своїм особистим власний магазин, офіс, кав'ярню тощо. Тобто бізнес своїх батьків діти вважають певною мірою й своїм.

Таким чином, змістова особливість уявлень про особисту власність у молодших

школярів полягає у формуванні уявлень не тільки про предмети, які їх безпосередньо оточують, але й про своє внутрішнє «Я», - свої емоції, знання, погляди, інколи відносини з родиною, друзями, частину соціального простору, у якому вони знаходяться, який їх оточує.

Дослідження афективного компоненту ставлення молодших школярів здійснювалось за трьома показниками:

- 1) емоційне ставлення до власності;
- 2) самооцінки особистості як суб'єкта господарювання;
- 3) емоційне ставлення до власності іншого.

Аналіз результатів показав, що агресивні й енергійні риси емоційної сфери актуальні для невеликої частини молодших школярів. У всіх опитуваних виявилася відсутнім негативне ставлення до себе як до суб'єкта господарювання. У результаті аналізу ставлення до особистої власності зроблено висновки, що учні 3–4 класів, які допомагають батькам у їх родинному бізнесі, позитивно ставляться до сфери заробітку й за необхідності включаються в ці сфери, ніж ті, які не долучались до цього. Що пояснюється таким зовнішнім інституційним чинником, як сім'я (тип сімейного виховання). Більшість дітей має позитивний образ себе як господаря й високо цінує свою власність (наприклад, «мій світ – найкращий», «я – володар свого світу»). Тобто вважає свою власність цінністю. Більшість дітей має позитивний образ «Я» – гарний, доброзичливий, розумний, бережливий, гостинний, щасливий, дружній тощо. До своєї власності діти ставляться зацікавлено, з обережністю, добре, гарно доглядають, захищають.

Дослідження розвитку конативного компонента ставлення до особистої власності включало такі показники, як модальність, ступінь усвідомленості, ступінь активності, ступінь узагальненості, інтенсивність, ступінь стійкості, мотиви, потреби привласнення, стратегії економічної поведінки свого «Я» та інших. За даними дослідження ми можемо сказати про домінування стратегії співробітництва в економічній поведінці молодших школярів щодо ставлення до особистої власності.

Стратегія співробітництва характеризується високим рівнем спрямованості як на власні інтереси, так і на інтереси іншого. Вказана стратегія будується не тільки на основі балансу інтересів, але й на визнання цінності міжособистісних відносин. Стратегія співробітництва включає в себе всі інші стратегії (унікнення (догляд), пристосування, співробітництво, компроміс). При цьому інші стратегії в складному процесі

співробітництва відіграють підпорядковану роль, вони більшою мірою виступають психологічними факторами розвитку взаємин між суб'єктами ставлення до особистої власності.

Молодші школярі готові до співробітництва, до взаємних поступок; пропозицій варіанту в економічній поведінці. Учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін.

Таким чином, можна виділити конструктивний тип економічної поведінки молодших школярів щодо їх ставлення до особистої власності. Конструктивна стратегія поведінки дає можливість молодшому школяреві змінити щось у собі або своєму житті таким чином, щоб дійсно отримати можливість «жити своїм життям», відчувати справжність і «справжність» свого буття, бережливо ставитись до особистої власності.

З'ясовано, що за умови реалізації соціального параметру знижується небезпека формування деструктивної поведінки молодшого школяра як антагоністичного протиставлення себе оточенню. Емоційний тон є характеристикою гармонійного, конструктивного (із критичною оцінкою й творчою інтерпретацією ідей, що нав'язуються, збереженням гнучкості сприйняття соціальних реалій, суб'єктності під час соціального дорослішання, переважання саморозвитку в цьому процесі) чи негармонійного та неконструктивного (в основному пасивного, некритичного, спрямованого лише на адаптацію), що може призвести до такого наслідку, як негативне ставлення до особистої власності.

На основі аналізу особливостей ставлення молодших школярів до особистої власності, їх показників та результатів експериментального дослідження учнів було встановлено такі типи ставлення до особистої власності, які домінують у молодших школярів:

1. Негативний тип ставлення відповідає майже цілковитій відсутності бажання пізнавати особисту власність. Для молодших школярів такого типу характерним є те, що вони самі не орієнтовані на активне пізнання особистої власності: особиста власність не викликає яскравих емоційних реакцій. Учні не отримують особливого задоволення від взаємодії з нею. Позитивно-ціннісні установки практично не виявляються. Такі учні неохоче контактують з особистою власністю.

2. Амбівалентний тип ставлення характеризує молодших школярів, яким властиве активне бажання пізнавати особисту власність виключно як об'єкт задоволення власних потреб. Часті прояви прагматичної

мотивації. Цінність особистої власності визначається її корисністю. У їхній поведінці переважають байдуже-невизначені мотиви взаємодії з особистою власністю. Такі учні прагнуть до активних дій, хоча погано усвідомлюють їх наслідки. Вони оцінюють свої та чужі вчинки з власністю з прагматичної точки зору.

3. Позитивно-зацікавлений тип притаманний молодшим школярам, які цікавляться особистою власністю, вмійють прогнозувати наслідки власних дій, переживають приємні відчуття, усвідомлюють необхідність її збереження, виявляють ініціативу у взаємодії з особистою власністю, у якій переважає непрагматичний характер мотивації. Зустрічаються прояви використання інформації про особисту власність задля корисливих цілей.

4. Позитивно-бережливий тип ставлення характеризує учнів, у яких наявне бажання активно пізнавати особисту власність, розуміння цінності та самоцінності власності. Молодші школярі цього типу позитивно налаштовані на контакт із власністю, бережливо ставляться як до своєї, так і до «чужої» власності, межі границь своєї власності чіткі, зрозумілі, здатні до емпатії та спрямовані на шанобливе, турботливе ставлення до особистої власності, вмійють прогнозувати наслідки своїх дій з особистою власністю. У діях із власністю готові до співробітництва, компромісу. З метою присвоєння кожному з вищезазначених типів певної кількості балів було використано шкалу бажаності [1, с. 26–29]. Тому учні, сумарний показник яких становив 80–100% максимального балу (15–18), виявили позитивно-бережливий тип ставлення до особистої власності. Молодші школярі із сумарним показником у 60–80% (10–14 балів) виявили позитивно-зацікавлений тип у процесі діагностичного обстеження, 5–9 балів (37–60%) отримали діти з амбівалентно-нейтральним типом, 0–4 бали (0–37%) – з негативним. З'ясувалося, що в процесі діагностичного обстеження лише 7,5% учнів виявили позитивно-бережливий тип ставлення до особистої власності, 58% молодших школярів –

позитивно-зацікавлений тип, 11,5% – амбівалентно-байдуже, 4,5% – негативне. У ставленні до «чужої» власності домінує обережне із зацікавленістю та вороже, негативне ставлення. Отже, результати дослідної роботи практично відображають незадовільний рівень сформованості в молодших школярів бережливо-позитивного ставлення до особистої власності.

Висновки з проведеного дослідження. Формування економічної культури через економічну освіту і виховання вважаємо одним з ефективних шляхів формування ставлення молодших школярів до особистої власності. Наслідком і результатом економічної освіти та виховання вважаємо позитивно-бережливе ставлення молодших школярів до особистої власності – елемент складної системи формування економічної культури особистості. Формування позитивного ставлення особистості до своєї власності тлумачимо як складний, тривалий процес, який передбачає формування смислових елементів уявлень про особисту власність (про особисте майно, особисті заощадження, особисті ідеї і твори, якими ці уявлення транслюються від сім'ї і школи) у свідомості дитини, розмаїття способів оперування власністю, мотивів володіння, користування, розпорядження нею, виховання емпатійних почуттів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер Ю.П. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий / Ю.П. Адлер, Е.В. Маркова, Ю.В. Грановский. – М. : Наука, 1976. – 279 с.
2. Дейнека О.С. Экономическая психология / О.С. Дейнека. – СПб. : СПбГУ, 2000. – 160 с.
3. Ложкін Г.В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен // Г.В. Ложкін, В.Л. Комаровська. – Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 9. – С. 6–12.
4. Ложкін Г.В., Економічна психологія / Г.В. Ложкін. – К., 2008. – 464 с.
5. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 3–21.
6. Философский энциклопедический словарь. – Москва : ИНФРА, 1999. – 576 с.